

ФІНАНСОВЕ ПРАВО ТА ПОДАТКОВІ ВІДНОСИНИ. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ

УДК 347.73

О.А. Музика-Стефанчук,
доктор юридичних наук, професор
Ю.А. Михальський,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

ПИТАННЯ АУДИТУ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та методологічних основ аудиту банків та визначенню шляхів його розвитку й удосконалення. Обґрунтовано необхідність незалежного аудиту стратегій розвитку банку. Висновки щодо обраних стратегій необхідні власникам та потенційним інвесторам банку для ухвалення рішень щодо подальшого розвитку кредитної установи та можливості співпраці з нею.

Ключові слова: аудит, методика, організація, інформаційне забезпечення.

Статья посвящена исследованию теоретических и методологических основ аудита банков и определению путей его развития и усовершенствования. Обоснована необходимость независимого аудита стратегий развития банка. Выводы относительно избранных стратегий нужны собственникам и потенциальным инвесторам банка для принятия решений относительно дальнейшего развития кредитного учреждения, а также возможного сотрудничества с ним.

Ключевые слова: аудит, методика, организация, информационное обеспечение.

Paper is devoted to the research of theoretical and methodological bases of audit of commercial banks and determination of directions of its development and improvement in Ukraine. The investors and owners of the bank need the conclusions for effectiveness bank's strategies for making decisions for the development of this credit establishment and cooperation with it.

Keywords: audit, method, organization, informative providing.

Серед багатьох методів фінансового контролю окремої уваги заслуговує аудит з огляду на те, що він набув значного поширення останнім часом, використовується в сфері як державного, так і недержавного контролю. Окрім цього, аудиторська діяльність, виступаючи видом фінансового контролю, певною мірою змінює його розуміння як методу контролю у сучасному фінансовому праві.

Так, низка дослідників, серед яких Л.А. Савченко, О.В. Шавров, Н.І. Хімичева, О.А. Ялбулганов, Н.Д. Еріашвілі, розглядають аудиторський контроль та відповідно аудит насамперед у розрізі його недержавного та незалежного значення – тобто у контексті видів контролю.

Разом із цим, законодавче визначення поняття “аудит” є неоднозначним. Так, Закон України “Про аудиторську діяльність” від 22 квітня 1993 р. містить

визначення аудиту, що являє собою перевірку даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання... Поряд із цим, у ст. 3 Закону України від 26 січня 1993 р. “Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні” визначено, що державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю.

Відповідно, цілком допустимо вести мову про наявність паралельно двох аудитів державного та недержавного, другий з яких безперечно не належить до державного фінансового контролю та є незалежним, чого не можна в цілому сказати про перший.

З цього приводу, В.М. Дереконь зазначає, що внутрішній і зовнішній або державний та недержавний аудит має схожі методи перевірки, але відрізняється за суб'єктним складом, підставами та порядком призначення аудиторської перевірки, порядком оформлення, подання і реалізації результатів перевірок [1, с. 56]. З чим погодити можна лише частково, зважаючи на те, що державний аудит за своїм внутрішнім поняттям не може в цілому відповідати повноцінному розумінню аудиту, як такого.

Так, згідно з ч. 3 ст. 25 БК України внутрішнім аудитом є діяльність підрозділу внутрішнього аудиту в бюджетній установі, спрямована на удосконалення системи управління, запобігання фактам незаконного, неефективного та не результативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності бюджетної установи та підвідомчих їй бюджетних установ, поліпшення внутрішнього контролю.

Згідно з п. 6 Порядку утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2011 р. № 1001), внутрішній аудит проводиться згідно з планами, що формуються підрозділом та затверджуються керівником центрального органу виконавчої влади, його територіального органу та бюджетної установи після погодження з відповідними органами Держфінінспекції. Відповідно до нього ж саме керівництво призначає на посаду працівників, які здійснюють такий аудит, а також воно отримує від них висновки про роботу органу на підставі, яких робиться загальний висновок в стому числі і про ефективність роботи самого керівництва та його підлеглих.

Призначення внутрішнього аудиту і контролю – сприяти такій організації роботи в органі, при якій кожний працівник свідомо зацікавлений виконувати свою роботу без помилок [2, с. 19]. Проте система внутрішнього контролю, як би добре вона не була організована, може лише в розумних рамках забезпечити попередження негативних наслідків у силу впливу ряду обмежень, які характерні будь-якій системі контролю [3, с. 291]. А ефективність роботи служби внутрішнього аудиту тим вища, чим менші її функціональні зв'язки з іншими підрозділами. Обмеження відносин із різними службами та їх мінімізація мають позитивний вплив на вирішення окресленого кола питань. У протилежному разі їх діяльність розширюється настільки, що результатом роботи стає не вирішення проблем, а їх констатація або фіксування [4]. У вказаних правових реаліях обмеження відносин з іншими підрозділами та керівництвом є практично неможливим, а тому

утворюються відповідні стійкі системи горизонтальних та вертикальних взаємозв'язків, що практично нівелюють функції такого аудиту.

Отже, варто розрізнити в межах методу аудиту недержавний та державний аудит, останній при цьому має характеристики відносної незалежності та об'єктивності на відміну від недержавного, а також в свою чергу піддається контролю з боку державних органів фінансового контролю.

Безперечно державний аудит у правовій демократичній державі відіграє надзвичайно важливу роль. Адже демократія як форма правління передбачає контроль із боку народу (як методами прямої демократії, так і опосередковано за допомогою обраних народом представників) не тільки за прийняттям рішень, а й за їх виконанням. І контроль є однією з інституційних форм такого політичного інституту сучасної представницької демократії, як доступ до альтернативних джерел інформації [5, с. 85].

Саме тому можна підтримати думку О.П. Мельник [6, с.90], що внутрішній аудит може організовуватися за такими напрямками: 1) створення в структурі державного органу власної служби внутрішнього аудиту, 2) аутсорсинг – передача повністю функцій внутрішнього аудиту спеціалізованій компанії або зовнішньому консультанту; 3) косорсинг – створення служби внутрішнього аудиту, проте в деяких випадках залучаються експерти спеціальної компанії або зовнішні аудитори. І орієнтація на аутсортинг сприятиме стиранню меж між державним та недержавним аудитом як методом фінансового контролю.

Нижче розглянемо питання аудиту діяльності банків як приклад об'єкта аудиторської діяльності, зважаючи на європейський досвід у цьому питанні.

В умовах євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, актуалізувалося й питання приведення вітчизняної банківської системи в цілому та окремих її інститутів до такого стану, коли б банківські і небанківські фінансові установи були спроможними забезпечувати безперебійний грошовий обіг; щоб зроста (а, можливо, певною мірою й відновилася) довіра споживачів фінансових послуг до тих установ, які їх надають. Особливо важливо налагодити банківську діяльність, зокрема, шляхом оновлення процесів аудиту й інших контрольних заходів у банках. Науковці пропонують систематизувати характерні ознаки банківської діяльності в умовах євроінтеграційних процесів за критерієм рівня інтеграції країни до ЄС: 1) на рівні валютного союзу (високорозвинена банківська система, високий рівень взаємопроникнення капіталу, у тому числі завдяки використанню спільної валюти; уніфіковане європейське банківське законодавство); на рівні митного союзу (відносно слабкорозвинена банківська система, відкрита для зарубіжного капіталу, яка характеризується високою часткою участі іноземного капіталу; імплементовано основні норми банківського законодавства, за виключенням положень, що стосуються грошового обігу); 3) у країнах-претендентах на євроінтеграцію (слабкий рівень розвитку банківської системи, закритість її для іноземного капіталу, що зумовлено її замкненістю; імплементовано частину постулатів європейського банківського законодавства [7, с. 296–297]. За будь-якого варіанту інтеграційних процесів необхідно оновити аудит банків.

Зазначимо, що науковці виокремлюють щонайменше два основні рівні гармонізації аудиту:

1) міжнародний рівень (характеризується діяльністю міжнародних, інтернаціональних професійних бухгалтерських та аудиторських організацій, спрямованою на вироблення єдиних рекомендацій у сфері аудиторської діяльності та шляхів приведення до відповідності національних і міжнародних вимог щодо аудиту. До таких організацій належать, зокрема, Міжнародна федерація бухгалтерів та у її

складі Рада з Міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості (IAASB); Міжурядова робоча група експертів з міжнародних стандартів обліку та звітності у складі ООН; Організація економічного співробітництва та розвитку...);

2) регіональний (приміром, на рівні ЄС або країн СНД) [8, с. 266].

На наше переконання, для України важливо поєднувати обидва рівні, адже наша держава так чи інакше співпрацює не лише з європейськими країнами; і всі ці країни мають вихід на міжнародний ринок капіталів. Позитивно відмітимо той факт, що Україна визнала обов'язковим застосування Стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів 2003 р. в якості Національних стандартів аудиту з 1 січня 2004 р. (рішення Аудиторської палати України від 18 квітня 2003 р. № 122/2).

Як слушно зазначає О.А. Петрик, “аудит – це дійсно глобальна послуга, яка сприяє розвитку всіх секторів економіки... Аудит захищає інтереси власників, акціонерів, інвесторів, зміцнює фінансову стабільність шляхом надання певних гарантій достовірності та реальності показників фінансових звітів. Разом з тим, останні події на фінансових ринках, банкрутство низки суб'єктів господарювання державного, європейського та світового масштабу, величезні збитки підприємств (у тому числі й у банківській системі), які проходили аудиторські перевірки і отримали висновки без зауважень, вимагає зменшення економічних ризиків діяльності та повернення довіри суспільства до результатів роботи аудиторів та її якості” [8, с. 265]. Тобто наявність аудиторського висновку банківської установи без зауважень, не є гарантією чи запорукою того, що така установа не матиме завтра-післязавтра проблем у власній діяльності; це лише свідчення про минулий і сучасний стан установи.

Європейська банківська практика свідчить про те, що незалежний аудит зосереджує увагу переважно на правильності відображення банківських операцій у бухгалтерському обліку, що, безумовно, є важливим об'єктом. Проте це певною мірою звужує його роль та ефективність у банках. Витрати на незалежний аудит повинні компенсуватися не лише фактами виявлених помилок (навіть якщо це дозволить уникнути штрафів з боку контролюючих органів), а й рекомендаціями, пропозиціями щодо удосконалення менеджменту, виявленням негативних тенденцій, що можуть призвести до збитків у майбутньому... Необхідність розвитку та удосконалення підходів, методики аудиту як вагової складової системи контролю банку, обумовлена потребами зниження ризиків у банківській діяльності, а також впевненості користувачів інформації у перспективності довгострокової співпраці із кредитною установою [9, с. 141–142].

Фахівці у галузі банківської діяльності, грошового обігу та аудиту стверджують, що наша держава не зможе подолати кризи, якщо не забезпечить більшої прозорості та не зміцнить власну конкурентоспроможність. Якість бухгалтерського обліку й аудиту виступають ключовими складовими прозорості та конкурентоспроможності. Транспарентність і прозорість – це перший крок до підвищення конкурентоспроможності. Наївно сподіватися, що ринок в Україні підвищить попит на якісний аудит та якісну звітність, оскільки сам ринок приховує інформацію з метою бажання участі у перерозподілі державних або приватних ресурсів в умовах кризи [10]. Як бачимо, є свого роду замкнене коло: банки прагнуть всіляко забезпечити та водночас не виконують елементарних рекомендацій, рідше – вимог, пов'язаних із транспарентністю і прозорістю своєї діяльності.

У процесі євроінтеграції України важливе значення має Директива 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності [11], що має на меті загальну, хоч і не повну,

гармонізацію вимог до обов'язкового аудиту. Згідно із п. 340 плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 рр., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р, Міністерство фінансів України спільно з Мінекономрозвитку, Міністерством юстиції та НКЦПФР України (за згодою) мали розробити, прийняти і впровадити нормативно-правові акти з метою імплементації положень названої Директиви. Чимало положень Директиви стосуються питання етики аудиторів (п. 9–11). Особливо важливими є положення, що стосуються обов'язково аудиту – аудиту річної звітності або консолідованої звітності, наскільки його вимагає законодавство ЄС. Обов'язковий аудит проводиться лише аудиторами або аудиторськими фірмами, допущеними державою-членом, що вимагає проведення обов'язкового аудиту. Кожна держава-член призначає компетентні органи, відповідальні за допуск аудиторів та аудиторських фірм (ст. 3). Це положення певною мірою імплементовано у ст. 8 Закону України “Про аудиторську діяльність”, де закріплено положення про те, що проведення аудиту є обов'язковим для: 1) підтвердження достовірності та повноти річної фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності публічних акціонерних товариств, підприємств-емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету; 2) перевірки фінансового стану засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, публічних акціонерних товариств (крім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників; 3) емітентів цінних паперів, які здійснюють публічне розміщення, та похідних (деривативів), а також при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів.

Також до Закону були внесені й інші зміни, проте основна ідея імплементації не була витримана. Так, Міністерство фінансів України підготувало та оприлюднило проект Закону “Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність”. Водночас Аудиторська палата України своїм рішенням від 4 вересня 2015 р. № 314 визначила цей законопроект неприйнятним. Так, у проекті не визначено порядок регулювання діяльності аудиторських фірм та аудиторів, які не здійснюють обов'язковий аудит. Також ст. 12 законопроекту передбачає, що “аудитори та суб'єкти аудиторської діяльності здійснюють аудиторську діяльність відповідно до міжнародних стандартів аудиту”. Водночас жодна країна-член ЄС не застосовує міжнародні стандарти аудиту без попереднього їх затвердження відповідальним органом. У більшості країн ЄС відповідальними за розробку і впровадження стандартів аудиту є професійні організації. Таким чином, належне запровадження міжнародних стандартів аудиту в Україні першопочатково потребує відповідного регуляторного органу, який буде відповідати за цей напрям роботи. Проблемою законопроекту лишається й організація суспільного нагляду та фінансування органу, відповідального за такий нагляд.

Враховуючи ці та інші положення, Аудиторська палата України своїм рішенням від 26 листопада 2015 р. № 317/9 надала схвальний висновок щодо проекту Закону України “Про аудиторську діяльність” (реєстр. № 2534 – доопрацьований від 6 жовтня 2015 р.).

Отже, на сьогодні аудит буває внутрішнім і зовнішнім (залежно від суб'єкта його проведення), обов'язковим і добровільним (залежно від суб'єкта та обов'язковості його проведення). Обов'язковий зовнішній аудит стосується фінансової звітності банків і небанківських фінансових установ. Отже, коли говоримо про аудит у сфері грошового обігу, то тут особливо важливим є питання аудиту у банківській діяльності, аудиту фінансової звітності банківських і небанківських фінансових установ як суб'єктів, що опосередковують рух коштів, забезпечують належну організацію грошового обігу.

У п. 2.1 Положення про порядок подання банками до Національного банку України звіту аудитора за результатами щорічної перевірки фінансової звітності, затвердженому постановою НБУ від 9 вересня 2003 р. № 389, передбачено, що "річна фінансова звітність (консолідована фінансова звітність), що подається банком до Національного банку та підлягає оприлюдненню, має бути перевірена аудиторською фірмою з метою висловлення нею думки про те, що фінансова звітність банку відображає (або не відображає) достовірно, в усіх суттєвих аспектах його фінансовий стан або надає (не надає) достовірну та справедливую інформацію про фінансовий стан банку відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності. Згідно з положеннями національних стандартів аудиту, які затверджуються Аудиторською палатою України відповідно до законодавства про аудиторську діяльність (далі – Стандарти), аудиторська фірма може відмовитися від висловлення думки щодо фінансової звітності". Як бачимо, у цьому випадку йдеться про дотримання як вітчизняних, так і міжнародних стандартів фінансової звітності, що свідчить про обов'язкове їх врахування.

Позитивно, що на офіційних інтернет-сторінках банків є можливість отримати інформацію про результати аудиторської перевірки.

На сьогодні є методичні рекомендації щодо проведення аудиту фінансової звітності деяких небанківських фінансових установ: Методичні рекомендації щодо проведення аудиту фінансової звітності кредитних спілок відповідно до Міжнародних стандартів аудиту, затверджені рішенням Аудиторської палати України від 01 листопада 2012 р. № 260/6; Методичні рекомендації щодо формату аудиторського висновку за наслідками проведення аудиту річної фінансової звітності та іншої звітності недержавного пенсійного фонду та адміністратора недержавних пенсійних фондів, затверджені Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 27 грудня 2005 р. № 5203 у редакції Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 19 жовтня 2006 р. № 6338. Натомість відсутні методичні рекомендації для ломбардів, страхових компаній (є лише Порядок складання звітних даних страховиків, затверджений Розпорядженням Держфінпослуг № 39 від 3 лютого 2004 р.). Більше того, як бачимо, Методичні рекомендації розробляються та затверджуються різними органами. На наш погляд, варто дотримуватися певної єдності у цьому питанні і рекомендації щодо проведення аудиту фінансової звітності банків і небанківських фінансових установ мають затверджуватися спеціальним органом, що регулює діяльність у сфері фінансових послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дереконь В.М. Аудит як форма фінансового контролю та елемент адміністративно-правової інфраструктури дегінізації економічних відносин в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.М. Дереконь. – Ірпінь, 2007. – 214 с.
2. Пронская Н.С. Внутренний аудит и контроль в системе управления банковскими рисками / Н.С. Пронская // Финансы и кредит. – 2007. – № 42 (282). – С. 18–22.

3. *Бровкина Н.Д.* Основы финансового контроля: [учеб. пособие] / Н.Д. Бровкина; под ред. М.В. Мельника. – М.: Магистр, 2007. – 382 с.

4. *Кравченко В.В.* Проблеми та перспективи розвитку внутрішнього аудиту в сучасних умовах господарювання / В.В. Кравченко // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/66.pdf.

5. *Даль Р.* О демократии / Р. Даль. – М.: Аспент пресс, 2000. – 208 с.

6. Мельник О.П. Внутрішній аудит у системі внутрішнього фінансового контролю / О.П. Мельник // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). – 2013. – Вип. 2. – С. 86–91.

7. *Подплетний В.В.* Вдосконалення банківської діяльності в контексті особливостей функціонування банківських систем європейських країн / В.В.Подплетний // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2010. – Випуск 18. – Ч. I. – С. 291–297. – С. 296–297.

8. *Петрик О.А.* Проблеми адаптації українського законодавства у сфері аудиту до положень 43 Директиви ЄС та Зеленої книги “Політика аудиту: уроки кризи” / О.А. Петрик // Вісник Львівської комерційної академії. – Вип. 35. – 2011. – С. 265–268.

9. *Чепелюк Г.М.* Оцінка стратегій розвитку банку як концепція незалежного аудиту в Україні / Г.М. Чепелюк // Економічний вісник Донбасу. – 2014. – № 2(36). – С. 139–142.

10. Роль аудита имеет огромное значение для восстановления украинской экономики. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.bakertilly.ua/ru/news/id113>.

11. Директива 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради про обов’язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності, що вносить зміни до Директив Ради 78/660/ЄЕС та 83/349/ЄЕС і припиняє дію Директиви Ради 84/253/ЄЕС. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_844.

Отримано 19.10.2016